

Ihesi

ITXARO BORDA
Argazkiak: Dani Blanco, Axier Lopez

Euskal Herria ezagutuz:
Baiona (Lapurdi)
Bastida, Bidaxune (Nafarroa Beherea)

Aturri hegiko Jerusalem

Zuhaitz genealogikoa inarrosi eta 1643ko Aiherra hartan gure izenarekiko Jakob bat azaltzean, leinuaren lehen zurkaitzaz ametsez gabiltza. Gero eta iraganik gabekoagoak irudikatu gara. Ez da hala noski. Deituratik beretik lurralde honen historia anitzaren kide egiten gara, hemengoak, hangoak, inongoak eta euskal juduen patuaren ikerbidea hartzen dugu Baiona, Bastida eta Bidaxunen barna.

ESPAINIAKO ERREGEAK 1492an judutarrak Portugalera kanporatu zituen. Sei urte beranduago Lusitaniako errejinak delibero berdinez, bortxaz katoliko bihurtu *marranes* eta *conversos* lerroak alegia, iparralde abegikorretara lehiatzera behartu zituen. Israeldarrak Euskal Herrian X. mendeaz geroztik sustraituak ziren bereziki Araban eta Nafarroan. *Pecha* zerga astunak ordaintzen zituzten Tuterako edo Iruñeko komunitateek. Balmasedan ere talde bat aurkitzen zen. Inkisizioaren zatarrak gain, noizbehinka, pogromak jasan zitzaizkiren hala nola 1328an Lizarran eta Erriberan 10.000 judutar erail baitzituzten. Nafar kulturaren aberasle ziren Ha Levi pentsalaria eta Tuterako Benjamin ibiltaria. 1994an Nafarroako Gobernuak hiru hizkuntzetan, Xabier Kintanak euskaraz, argitaratu zuen *Bidaien liburu* erakusgarri hura.

XV. gizaldian Baionan kokatzen hasi judu sefaradak Peiorade, Bastida eta Bidaxuneraino hedatu ziren, gaur egun hiri bakoitzean miresten ahal diren hilerri ukigariak lekuko. Herri ezpondetan ikus ditzakegu belardietan umilki etzan harri gris lauek, abizenek, tokien bildutasun usantsuek isiltasunera akuilatzen gaituztela. Viena, Frankfurt edo Berlineko Judische Friedhof haietan bagina bezala. Harrotasuna, beldurra eta dolua nahasten dira bertan, hainbat holo-kaustotako irudiak, bizidunak intolerantziak erotu daitezkeela oroitaraziz, politikariek demagun lagun protsimoen fedea estigmatizatzen baldin badarraite. Zizek ikerlariak aipatzen dituen *homo sacer* baztertuak ziren luzaz judutarrak. Ipar Euskal Herriko israeldarren kondaira ez zen hain latza hargatik, mendeetan debeku eta apalestugeak irentsi zituzten arren.

1536tik aitzina etorri ziren juduak Santizpiritu auzoko Maubec karrikaren inguruetan plantatzera. Merkatari portugaldar gisa ezagutuek txokolatea eta tabakoa ekarri zituzten. Judutar izena lehen aldiz azaldu zen Baionako paperetan 1614an Santizpiritu kartierrarentzat. Ordura arte erritua *mikvé*-ekiko etxe partikularren gordean praktikatzen zuten eta harreman onak zeuzkaten Santeztebe parrokiako apezekin. Haiek funtsak utzi zituzten sinagogaren eta hilerriaren eraikitzeko Maubec gainaldean, eta beranduago orain zabaltzen den eremuan, ZUParen itzalean. Aturri ibaiaren desbideratzearen ondorioz Baionako judutarrek erosoago egingen zuten komertzioa Espainia, Portugal eta Amsterdameko diasporarekin, oihalak, arrainak, oliba olio eta txokolatea trukatu. Tratlari kristau eta judutarrak ederki akomodatzen zirela azpimarratzen

Baionako hilerri judutarra, ZUPetik hurbil. Santeztebeko parrokia kristauko apezek utzitako funtsei esker eraiki zuten, nola Maubec karrikako sinagoga. Bigarren Mundu Gerran, naziek esbastikak murratu zituzten hemen.

Herriaren goiko aldean dago Bastidako hilerri judutarra. Ezkerreko argazkian sarrerako idazkuna ikus dezakezue, frantsesez eta hebreeraz idatzia. Eskuinekoan, berriz, judutar harlauzak ageri dira aurreko aldean, eta atzekoan, bidetxo baten bestaldean, hilerri kristaua.

dute dokumentuek. Santizpiritu halatan Aturri hegiko Jerusalem txikia zen.

Baina ez zen ordea egoera guztiz ideala. XVIII. mendean Baionako notableek bidegabeko konkurrentzia egitea bezain garbitasun erlijioso kutsatzea leporatuz judutar denda-jabeei hirian errotzea ukatu zieten. Txokolaterearen eta tabakoaren ekoizpenak katolikoek esku baik ez zuen behar. Bestalde isun eta kartzela zigorraz gaztigatzen zen gauzez, zubia trabesatu ezinik, Baionan aurkitu israeldarra. 1760 aldean 3.000 judutar kontatzen ziren Santizpiritun. Bidaxuneko eta Bastidako saldoak orduko gainbehera zebiltzan jendeek hiria eta hiritartasuna hobesten zutelako. Harrietako portugaldar jatorriko abizenak geratzen dira: Azoulai, Dalmeyda, Furtado, Nunes, Abraham, Esther, Jakob edo Rebecca biblikoekin. Alabaina bizpahiru belaunaldiren buruan kristau izenak behiala abandonatu zituzten ohituraren segitzeko.

Memoriaren aztarnen xerka

2004an Anne-Marie Galé kazetariak 52 minutako dokumental zoragarria plazaratu zuen Ipar Euskal Herriko judutarren historia harilkatuz. Ontasunaren Arratsetan bisitatu daitezkeen Sinagoga, Hilerria eta Euskal Erakustokiko gela bereziko

altxor ikusgarriak salbu, hemen kasik ezabatua da memoria. Liburuetan doi-doi aipatzen da bospasei ehun urteetako auzokidetza emankorra. Gaiari zinez interesatzekoa zaio Bidaxuneko pentoka batean gazteluari begira lerratzen den hilerriaz ohartzeko edo Bastidan nafar kutsuko karriketarik zulatuz harlauzak atsedentzen diren sorora iristeko. Argi dago historia honen aztarnen bilatzea norberaren baitako bilakuntza sakona dela.

Bidaxuneko jauretxeak Nafarroako erresumaren zedarrietan soberaniaz gozatu zuen 1570etik kasik frantses iraultza bezperaraino. Agaramontarrek merkatari portugaldarrei bertan ohatzea erraztu zieten eta 1665ean hilerriaren zabaltzea. Bidaxuneko judutarrak barreiatu arte erabili zen. Ehun bat harlauz ageri dira. Geriza politiko berdinez

Hemen kasik ezabatua da memoria. Liburuetan doi-doi aipatzen da bospasei ehun urteetako bizikidetza emankorra. Historia honen aztarnen bilatzea norberaren baitako bilakuntza sakona da

baliatuz Bastidan ere geratu ziren judutarrak berrehun urtez. Hilerriko idatzirik zaharrena 1620koa da, berriena aldiz 1785ekoa. Hiltze egunak egutegi hebrearraren arabera zizelkatuak dira. Bastidako hilerria, Bidaxunekoaren pare, Baionako Kontsistorioaren jabegoan dago jada. Ez dezagula ahantz 1904an Miarritzen sinagoga altxarazi zuela Lazare Poliakovek. Baionako Emil Levy rabino handiak egin zuen estrena-mintzaldia. Torah borobilak aterbetzeaz gain Baionak kudeatzen du gaurkoan berritzen doan sinagoga. Miarritzen, erritua, erdizka, ashkenaze eta sefarada modukoa zen eta da. Arku saildua eta altzarien zati bat Peiroradako sinagogaren 1898ko salmentatik zetozen.

Baionako sinagoga

Maubec karrikaren 35. zenbakian eraiki zen 1837an etxe partikularren patioetan sakabanatu oratorioak eta *mikvé*-ak bilduko zituen tenplua. Euskal Herriko judutarrek, alabaina, erritual berezia zuten jatorri anitz eta ugarietakoak zirelako batez ere. 1789ko Iraultzan frantses hiritartasuna eskuratu zuten lehenak ziren Baionako juduak, Bordelekoekin batera. Aturri zeharkatu eta hirian kokatu ziren orduan merkataritari portugaldarrak, Baionako Burtza Bost Kantoiaren plazan zetzala.

Ezkerrean, Bidaxuneko hilerri judutarreko irudi bat. Herriaren erdigunetik Bidouzeko portutxorako bidean abiatu eta berehala, errepidearen ondoko baratze txiki batean aurkituko duzue hilerri xumea. Eskuinean, Baionako sinagogaren aurrealdea.

XIX. mendeko bizitza ekonomikoa eta politikoaren sustatzaile zitezkeen Furtado, Pereire, Da Silva, Salzedo eta beste hainbat. Isaac Pereirek dirua eman zuen tren Baionara helarazteko eta Furtado auzapez zenean Santizpiritu Baionako auzo bilakatu zen, Aturri gainean harrizko zubi monumentalak aurtikiz. Judutarrek hartatik jarraitzen zuten Maubecen, Errepublikan enparantzako iturriaren inguruan eta Jean d'Amou karrikaren espaloietan.

Bankari trebeak ziren: Jules Gomes & Cie delakoak, adibidez, tratua zegoen Frantzia hegoalde osoko bezeroekin, bai eta Espainia zein Portugalekoekin, exodoaren aurreko sareak biribilduz. Bilboko Urkijo diruduna maiz gurutzatzen zuen Salzedok. Pertsonaia famatuak galgi ziren Baionatik: 1968ko Bakea-

ren Nobel saria eskuratu zuen René Cassin eta Mendes France Kontseiluaren presidentaren familia. Balio luke agian gogorarazteak Aviron Bayonnais-aren sortzaile garrantzitsuetan zela Jean d'Amou kalean bermatzen den Marquisat egoitza panpoxeko Tavares zena.

Nazien profanazioa

Erran gabe doa XX. mendea Euskal Herriko judutarrentzat ere gogorra izan zela. Kopuruak behera zihoazen bankarien aferak bezala, merkatariek hurbileko komertziora mugatzen zirela. Bigarren Mundu Gerra bezperan Baionan 1.000 judutar zeuden. Alemaniarrek etortzean gune librean zegoen Pauera bidali ziren familia asko. Petainen gobernuak eskubidez biluzi zituen baina baionarren partetik ez zuten

antisemitismo ekintza bortitzegirik sufritu, salbuespenak salbu. Naziek sinagoga profanatu eta zalditegi antzera erabili zuten. Hilerrian esbatakak marraztu zituzten. Sinagogako aberastasun erritualak Euskal Erakustokian ezkutatu ziren. Bertan daude nahi duenak ikusgai. Izar horia papoan Santizpiritu zubia pasatzen zutenen beldurra eta ahalke aipagai da oraino.

Deportazioek eta gerrak bekindatu taldearen mamitzera jin ziren 1962tik gora Aljeria eta Marokoko judutarrek. Baketsuago ospatzen dituzte *shabbat*, ezteiak eta gaineratiko ospakizunak sinagogan. Eta larunbatetan, Maubec aldean, *kippa* buruan Baionako errabinoa agurtzen ahal dugu... ■

Amurrio

Liburu azoka apirilaren 27tik maiatzaren 6ra, Juan Urrutian

EUSKADIKO LIBURU GANBARA

- Euskal eta erdal nobedadeak
- Euskal musika
- %10eko beherapena

Bizi irakurriz!